

Borcsa János

FODOR SÁNDOR NOVELLISTIKÁJÁRÓL¹

Az utóbbi években készült két válogatás, a 2012-ben és a 2016-ban megjelent kötet adott alkalmat a kritikusnak és irodalomtörténésznek, hogy próbáljon egyfajta képet kialakítani Fodor Sándor novellisztikájáról, és pedig olyat, amely az embert nemcsak a maga tapasztalati világában, társadalmi környezetében, hanem a transzcendenshez való viszonyában mutatja be.

Figyelmet érdemel ilyen szempontból az az írói kommentár, amelyet Fodor Sándor a *Tíz üveg borvíz* című kisregényében tett (Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1979). Ebben szülőhelye szellemi örökségéről elmélkedve nemcsak tárgyalja Kájoni Jánosnak többnyire Csíksomlyóhoz köthető sokoldalú munkásságát, de – mondhatni szokatlan módon – belefoglalja a kisregény szövegébe, megfelelő előkészítés, illetve szerzői kommentár kíséretében, tulajdonképpen újraközi a több mint tíz évvel korábban írt elbeszélését, *A feltámadás elmarad* címűt, amelyet különben az egyik kritikusa, Mózes Attila remekműnek tartott. Az elbeszélés megírásakor még – jegyzi meg az író – nem is gondolt Kájoni személyére, csak utólag ismerte fel, mennyi hasonlóság van az elbeszélés főhőse, Benedictus atya és Kájoni között. A kommentárban pedig arról elmélkedik az író, hogy alapvető különbség van a modern kori ember és tizenhetedik századi „felmenői” világlátása között, s ezt a különbséget ő a Végtelenhez való viszonyulásban látja. Kájonira gondolva írja, hogy „ő hittel közelítette meg a végtelent. Ennek rendelte alá minden munkásságát – és még olyankor is sikerült maradandót alkotnia, amikor jól meghatározható, mondhatni napi szükségletet kielégítő célt tűzött ki maga elé. Mi rációval próbáljuk felfogni a végtelent, és céljaink (valljuk be őszintén) a legtöbbször szégyellni valóan végesek. Ő a véges dolgokkal – számolt. A Végtelenben – hitt. Mi a végtelennel számolunk – és véges dolgokban hiszünk.” (112–113.) Ezt a tételezést próbálta árnyalni az író a kérdésfelvetés és megoldás szintjén pályája során nemegy novellájában.

1 Fodor Sándor: *A feltámadás elmarad* (Válogatott novellák. Kolozsvár, Erdélyi Híradó Kiadó, Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy, 2012); *Válogatott novellák* (Válogatta és szerkesztette Molnár Vilmos, Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2016, Székely Könyvtár sorozat).

S minthogy Fodor Sándor számára az erkölcsi kérdések mellett mondhatni mindig kiinduló- és végpont a szülőhely volt, a természetes módon felmerült kérdésre, hogy milyennek is látja szülőföldjét, az egykori Csíkszék központja és a csíksomlyói kegytemplom és ferences kolostor között elterülő tenyérnyi kistérséget, azt a választ adta, hogy megnyugtatónak. Fodor Sándor szülőfalujáról készült „szíves kalauzában”, a közel negyven évvel ezelőtt, 1977–78-ban írt *Tíz üveg borvíz* című kisregényében fogalmazta meg ezt a választ. Vagyis ezt sem tudná szépnek mondani, akárcsak anyanyelvét, mivelhogy ebből az következne szerinte, hogy ez is, az is összehasonlítható lenne idegen tájakkal, illetve nyelvekkel, holott ő azt tartja, hogy sem a szülőföld, sem az anyanyelv nem hasonlítható össze semmilyen más földrajzi térséggel, illetve nyelvvel. Az író szavait idézve: „Mindkettő egyedülvaló. Nem szép – mert hasonlíthatatlan. 'Csak' egyedülvaló.” (145.)

Ez az író számára egyedülvaló táj indította újabb, a végesre és végtelenre – Pál apostol szavaival szólva – ideig valókra és örökvalókra vonatkozó elmélkedésre Fodor Sándort az idézett kisregényben. A hazalátogató és idős édesapjával kis sétát tevő író eme természeti és kultúrtörténeti tájegység emlékeket idéző helyeivel és az egykor itt élt köznapi vagy kivételes emberek alakjaival s szellemével való újabb találkozás hatására vetette papírra: „Jólesik megnyugtadni rajtuk a szemet, rájuk irányítani az emlékezés visszapillantó tükrét. Jólesik hozzájuk menekíteni a riadt, kétségekkel vívódó, elfogultságokkal és előítéletekkel körülsáncolt lelket. Megnyugtató ez a táj, felfrissít, mert gondjaim, indulataim, fel-feltámadó előítéleteim mulékony – tehát jelentéktelen – voltára figyelmeztet. És mint a csillagos ég – összeköt a Végtelennel.” (145–146.)

Nem csoda hát, ha a novellista Fodor Sándornak mindenekelőtt a fentiekben jellemzett természeti, társadalmi és szellem-történeti táj lett az ihletadó forrása. Ebből merítette elbeszélte történeteinek, ábrázolt szereplőinek sokaságát, az itt felmerült gondokat és kérdéseket vetette fel mintegy hat évtizedes alkotói útján, s kereste ezeknek a társadalmi és lélektani gyökereit. Látványos fordulatok nélkül jutott el önálló hangjához – olvasható pályaalakulásáról mértékadó irodalomtörténeti szintézisünkben, a Kántor-Lángban –, és pedig „a szülőföld szellemét őrző intellektuális elbeszélésekhez, kisregényekhez.” (Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 180.)

A morális kérdéseket előtérbe helyező s a realizmus jegyében készített láttelelei esetében nemegyszer a szatirikus ábrázoláshoz fordult az író, így foglalva állást mind az emberi természet, mind a társadalmi környezet torzulásaival és abszurditásaival szemben. Fodor Sándort ugyanis írói pályája során nem a megszépítés szándéka, hanem a hiteles megszólalás parancsa vezérelte.

Inletadó forrásul szolgált tehát a novellista Fodor Sándor számára egyrészt a csiki tájhoz kapcsolódó személyes és családi emlékezet, a gyermek- és ifjúkorban szerzett közvetlen élmények és megismert emberi történetek, illetve – amint mondtam – a kistérség szellem-történeti hagyománya. Olyan novellákban ismerhető fel e forrás kiapadhatatlan ereje, mint a *Fehérfenyő* (1954), *A medve* (1967), a *Napforduló* (1982), a *Boldogság* (1988), illetve *A feltámadás elmarad* (1965). Egy másik dimenzió, amely irányt szab írói kiteljesedésének, nem más, mint az emberi természet, az erkölcs világa, úgy amint kibontakozik például a kisszerű, vidékies társadalmi környezet, illetve valamely végletes élethelyzet körülményei között (*A hűtlen, Tűzoltózenekar, Erő Egészség S E, Elégtétel*, illetve *Rác Fülöp, Az emléktábla*).

Az emberi természet és a vidékiesség kérdésének figyelmet érdemlő felvetése és írói megoldása *A merénylő* és az *Éjszakai utazás* című novella. Mindkettőt 1976-ban írta Fodor, de nem egyszerűen folytatása egyik a másiknak, hiszen változás is történik az ábrázolásmód és a nézőpont tekintetében, új tartalmi elemek és reprezentáció jelenik meg a másodikban, más megvilágításba kerül az egyik ábrázolt valósága a másik „tükrében”. *A merénylő* című, anekdotára épülő novella főszereplője Madarász, egy nyugalmazott kertész, aki titokban és érdekeltség nélkül tesz jót másoknak, mondhatni nem a véges dolgokban hisz, mint lakótársai, amikor beoltja lakókörnyezete fáit, nemesíti növényeit, de ez a szenvedélye a városban gyanút kelt a jötevő iránt, az érintettek garázdának, merénylőnek tartják, kiközösítik, s a hamis ítéletekből és téves következtetésekből (csendes bolond, aki bármikor közveszélyessé válhat!) egy ellenségkép alakul ki róla, közveszélyessé kiáltják ki, és ezt a képet legitimizálja az illetékes (?) intézmény, az elmeorvosintézet. Rokonai közreműködésével a tébolydába szállítják be egy adandó alkalommal a „merénylőt”, ahol valóban megőrül, végső soron halálba hajszolja a felismerés, hogy tétlenségre ítéltetett, minthogy megfosztották életelemétől, a „cselekvő jóság” (Bálint Tibor) gyakorlásától.

Egyértelművé válik, hogy e történet elbeszélésével az író a főhőssel kívánja szolidárisá tenni olvasóját, s azt példázza novellájával, hogy az emberben az értékalkotás, az alkotó élet kiküzdésének szándéka mellett talán csak az értékrombolás, az elvakult erőszak ösztöne munkál fokozottabban...

Egy novella folytatása alcímet kapta az *Éjszakai utazás*, jelezvén ezáltal is a kapcsolatot az előző novellával. A szerzői elbeszélő véletlenül egy éjszakai vonatkozás során kerül kapcsolatba egy olvasójával, aki ugyanúgy félreértelmezi az írónak a kertész-szereplőjét – egyenesen a társadalom felforgatójának tartja! –, mint az előző novellában ama jótettek „elszenvedői”. Az pedig egy újabb írói lelemény, hogy izgalmas játszmaiba vonja be a novella szereplőjét a történet elbeszélője azzal, hogy nem magának az írónak adja ki magát az utasszereplő előtt, hanem egy távoli, azonos nevű rokonnak. Így, a játszma során még inkább megnyílik az útítárs, s az író ezáltal még nyilvánvalóbbá tudja tenni eme tudálekos ember lelki ürességét és ostobaságát, tévHITEIT, például az írói státusról („nyomják a sódert”; „fő, hogy jöjjön a pénz” nekik stb.), elfogultságait, valamint ellenséges magatartását minden értékkel szemben.

A történet során kitűnik, hogy ezeket az értékeket a metaforaként használt csonthéjasok testesítik meg, minthogy főként ezeknek a fajtáknak a nemesítését végezte előszeretettel a kertész. Természetes hát, hogy a csonthéjasok esküdt ellenségeként viselkedik a foglalkozására nézve növényvédő, aki úgymond a természet demokráciáját félti a növénynemesítő, jötevő kertésztől (hiszen uniformizálni, csonthéjasítani akarta a flórát!), s akit eszelősnek, ártó szándékú embernek tart. Következésként az írot is, aki ilyen, a maguk egyszerűségében is rendkívüli embereket állít műve középpontjába, illetve olvasói elé. Sőt, ebből a nézőpontból maga az író is – csonthéjas!

Egy ostoba figura nézőpontjából mutatja be tehát *A merénylő* folytatásaként megírt novella, az *Éjszakai utazás* általában az írot és adott főszereplőjét, ezúttal viszont a szatirikus ábrázolás eszközeivel él Fodor Sándor, mintegy gúnyrajzot készítve ama növényvédőről, akit úgy tett meg írása szereplőjévé, hogy még nevet sem adott neki.

Határozott állásfoglalást fogalmaz meg novelláin keresztül Fodor Sándor mindennemű elfogultsággal, szűklátókörűséggel, önámítással és beteges nagyravágyással szemben, úgy beszélvén ezekről az epika nyelvén, azaz egy-egy történet, mondhatni esettanulmány keretében,

mint amelyek az egyén igazi érvényesülésének, általában az egyéni kiteljesedésnek és önmegvalósításnak, illetve a közjónak a legfőbb gátjai (*A hűtlen*, 1968; *Tűzoltózenekar*, 1969; *Erő Egészség S E*, 1978).

Fodor Sándor erdélyi magyar értelmiségi sorsot mutat be *Az első hó* (1986) című novellájában, olyan orvosi pályát, amely még az elvadult osztályharcos időkben, az 1950-es években kezdődött, aztán a kedvezőtlen körülmények ellenére is kiteljesedett, de a diktatúra utolsó évtizedében, a magyar intézményvezetők kíméletlen félreállítására idején méltatlan véget ért. Maga a főhős, a kisvárosi magyar orvos-igazgató nem lázadt, nem tiltakozott, amikor a helyébe kinevezett román orvoskollégája megalázta, ennek ellenére Blénesi doktor esetét az olvasó joggal tekintheti az emberi és kisebbségi humánus ellen elkövetett merényletnek.

Tulajdonképpen a gyermeki megismerésben és világértelmezésben is nagy szerepet játszik a hit, mondhatni ama Végtelennel való közvetlen kapcsolat értelmében. Ha megtapasztalhat például csodaszámba menő eseményt vagy jelenséget, vagyis valamiféle teljességélményt élhet át, ez a gyermek számára a végtelennel való találkozást jelenti bizonyára. Talán ilyen összefüggésben közelíthető meg Fodor Sándor *Boldogság* című novellája, a kisiskolás gyermekszereplő váratlan találkozása és kalandja egy fehér kutyával ugyanis a gyermek számára olyan csodaszámba menő élményt jelentett, amelyet a „véges dolgokban” hívő környezete mereven elutasított, ellenségesen fogadott, egyedül a különcnek (kolontos!) tartott nagyapa előtt tudott megnyílni s beszélni őszintén arról, amit a kutyával történt kalandja során megélt. Végül is kiderül, a kisfiú számára ez volt a boldogság, tudniillik, hogy nagyapjával erről az élményéről nyíltan és őszintén beszélhetett. Ha nem is tudta ezt megfogalmazni még, de boldognak érezte magát a kisfiú, hogy volt, akinek kalandját elmondhassa, olyan boldognak, mint amikor ama kutyával járta az erdőt. Feltehetően az volt a Végtelennel való találkozása...

Maga az író pedig, akinek kisgyermekkorában ugyancsak volt ehhez fogható kalandja egy őzsutával (kitér erre a vissza nem térő, egyszeri epizódra hivatkozott kisregényében és a *Mária lábától a sündiszóállásig* című, 2005-ben kiadott életrajzi regényében is), e novellája által minden bizonnyal arról is tanúságot tett a bukott rendszer végső szakaszában, 1988-ban, hogy ő is a véges dolgokkal számol – és a Végtelenben hisz...